

Kari Alenius

Perusteellinen esitys vähän tunnetusta kylmän sodan emigranttien poliittisesta foorumista

Pauli Heikkilä: *Estonia as a Captive Nation. International Cooperation in Exile Within the Assembly of Captive European Nations, 1954–1972.* Brill / Schöningh 2022 (296 s.).

Tarton yliopiston Research Fellow Pauli Heikkilä on julkaissut mittavan teoksen, joka käsittelee virolaisen pakolaisyhteisön poliittista toimintaa kylmän sodan aikana. Viro joutui toisessa maailmansodassa kahden totalitaristisen diktatuurin kaltoinkohtelemaksi. Ensimmäistä neuvostomiehitystä vuosina 1940–1941 seurasi Saksan miehityskausi vuosina 1941–1944, minkä jälkeen Viro oli uudelleen neuvostomiehityksen alaisuudessa vuoteen 1991 asti.

Miehityskaudet olivat tuhoisia Viron koko yhteiskunnalle. Yksi osa sitä olivat suuret väestömenetykset. Sotatoimien, teloitusten ja pakkosiirtojen aiheuttamien menetysten ohella Virosta siirtyi syksyllä 1944 pääosin läntiseen Eurooppaan ja Pohjois-Amerikkaan noin 70.000 pakolaista, jotka halusivat pelastua joutumasta Neuvostoliiton väkivaltakoneiston käsiin. Virolaisen yhteiskunnan poliittiseen, taloudelliseen ja kulttuuriseen eliittiin kuuluneet henkilöt olivat vahvasti edustettuina pakolaisten joukossa. Kuvaava esimerkki on, että 1960-luvulle saakka pakolaisyhteisön keskuudessa julkaistiin enemmän vironkielistä kaunokirjallisuutta kuin neuvostokomennon alaisessa Virossa.

Virolainen pakolaisyhteisö toimi aktiivisesti myös Viron itsenäisyyden palauttamiseksi. Suurin osa maailman maista ei tunnustanut Viron ja muiden Baltian maiden Neuvostoliittoon ”liittämisen” laillisuutta, mutta konkreettista tukea Viron itsenäisyystaistelulle annettiin kovin vähän. Toimenpiteet olivat lähinnä symbolisia: kohteliasta yhteydenpitoa Viron diplomaattisten edustustojen jäänteisiin sekä pakolaisorganisaatioiden poliittisen toiminnan sallimista ja puitteiden luomista sille, että toiminta palveli esimerkiksi Yhdysvaltojen kylmän sodan strategiaa suurten linjojen osalta. Viron pakolaishallitus toimi koko kylmän sodan ajan, joskin ilman virallisesti tunnustettua statusta, ja saattoi lopulta siirtää toimivaltuutensa neuvostomiehityksensä vapautuneen Viron hallitukselle vuonna 1992.

Heikkilän teoksen varsinaisena tutkimuskohteena on virolaisten emigranttien toiminta järjestössä nimeltä Assembly of Captive European Nations (ACEN). Kyseessä oli Yhdysvaltain keskustiedustelupalvelun perustama ja rahoittama antikommunistinen foorumi, jonka tarkoitus oli edistää yhteistyötä Neuvostoliiton miehittämien

tai poliittisesti alistamien itäisen Euroopan maiden emigranttijärjestöjen välillä. Virolaiset olivat siten yksi toimija tässä noin kymmenen maan edustusorganisaatiossa. ACEN:n rakenne jäljitteli YK:n vastaavaa, minkä oli lähtökohtaisesti tarkoitus luoda järjestölle arvovaltaa. Samalla ACEN pyrki näyttäytymään eräänlaisena vaihtoehdoisena YK:na, jossa itäisen Euroopan ”lailliset hallitukset” kokoontuivat, sen sijaan, että YK:ssa olivat edustettuna Neuvostoliiton pystyttämät kommunistiset ”nukkehallitukset”.

Vaikka Heikkilä keskittyy erityisesti Viroon, hän luo sen yhteydessä monipuolisen kuvan ACEN:sta ja itäisen Euroopan emigranttijärjestöjen toiminnasta kylmän sodan alkupuoliskolla. Tämän laajemman kontekstin tutkiminen on työn selkeitä ansioita. Samanlainen ansio on myös kokoavan tieteellisen yleiskatsauksen luominen virolaisen pakolaisyhteisön historiaan. Itse asiassa tässä yhteydessä on tarpeellista – kuten Heikkiläkin osoittaa – käyttää yhteisö-termiä monikossa. Yksi leimallinen piirre niin virolaisten kuin muidenkin emigranttien keskuudessa oli nimenomaan jakautuminen eri pohjalta syntyneisiin ja keskenään kilpaileviin yhteisöihin ja järjestöihin.

Virolaisten tapauksessa keskeisin maantieteellinen jakolinja kulki Tukholman ja New Yorkin välillä. Se heijasti tosiasiaa, että määrällisesti suurimmat virolaiset pakolaisyhteisöt olivat Ruotsissa ja USA:ssa. Tukholmassa toimi Viron Kansallineuvosto (ENC/ERN), jossa olivat edustettuna Viron itsenäisyyden ajan poliittiset puolueet. New Yorkissa toimi puolestaan Maailmanlaajuinen Virolainen Keskusneuvosto (EWC/ÜEKN), joka pyrki toimimaan kaikkien virolaisten pakolaisjärjestöjen katto-organisaationa. Molemmat olivat sitä mieltä, että virolaisten pakolaisyhteisöjen johtoasema kuului heille. Muissa maissa oli pienempiä, paikallisia virolaisia yhteen koonneita järjestöjä, joiden tarkoituksperissä, toimintaperiaatteissa ja rakenteissa oli suuria eroja. Poliittiset näkemuserot olivat väistämättömiä, sisältäen esimerkiksi yleisen jakautumisen oikeisto–vasemmisto-akselille.

Kaikki edellä mainitut erot heijastuivat myös ACEN:iin ja virolaisten toimintaan siellä. ACEN:ssa näkyivät lisäksi samantapaiset erot kaikkien muiden maiden delegaatioiden sisällä, sekä delegaatioiden väliset erot. Kuten Heikkilä toteaa, virolaisten intressit olivat eniten yhteneviä latvialaisten ja liettualaisten kanssa, joiden kotimaat olivat kokonaan menettäneet itsenäisyytensä. Itäisen Euroopan ns. satelliittimailla, kuten esimerkiksi Unkarilla ja Romanialla, oli edelleen keskinäisiä kiistakysymyksiä ja jännitteitä. Yhteisten näkemysten löytäminen ja tehokkaan yhteistyön saavuttaminen ei siten ollut helppoa.

Teoksessa tuodaan havainnollisesti esille edellä mainittu pakolaisyhteisöjen hajanaisuus ja siitä seuranneet ongelmat. Toisaalta tuodaan esiin myös onnistumiset. ACEN:n ja siellä vaikuttaneiden virolaisten aktiivisinta ja tuloksellista toiminta-aikaa oli 1950-luvun jälkipuolisko. ACEN perustettiin vuonna 1954 ja lakkautettiin vuonna 1972. Lakkauttaminen johtui ennen muuta siitä, että CIA:n hallitseva rooli ACEN:n taustalla paljastui edellisenä vuonna. Julkisuudessa ACEN:n rahoituksen oli kerrottu koostuvan yksityisistä lahjoituksista, mutta todellisen asiointilan tulemi-

nen julki aiheutti niin laajan skandaalin, että se koitui koko ACEN:n tuhoksi. Tosin CIA:n rahoitus oli pienentynyt merkittävästi jo 1960-luvun puolivälistä alkaen, koska CIA piti ACEN:n kautta saavutettuja tuloksia melko vähäpätöisinä.

Virolaisten käsitys ACEN:n merkityksestä oli samanlainen. Se tarjosi eräänlaisen keskustelufoorumin ja avasi jonkin verran yhteistyömahdollisuuksia muiden maiden emigranttien kanssa, mutta virolaisten yhteistyö erityisesti latvialaisten ja liettualaisten kanssa onnistui muutenkin, myös vuoden 1972 jälkeen. Heikkilä arvioi, ilmeisen oikeaan osuvasti, että ACEN:n poikkeuksellisen dramaattinen loppu on tärkein syy siihen, että ACEN:n historiaa ja virolaisten osuutta siinä ei ole tutkittu aiemmin käytännössä lainkaan. Presidentti Nixonin Watergate-skandaalia muistuttanut päätösepisodei heitti varjon koko ACEN:n ylle, ja varsinkin emigranttipoliitikot ovat mieluummin jättäneet aiheen unholaan. Tämä tutkimus tehokkaasti paikkaa kyseistä tutkimuksellista aukkoa.

Teos perustuu erittäin kattavaan lähdeaineistoon. Tärkeimmät virolaisten emigranttiyhteisöjen arkistot Yhdysvalloissa, Ruotsissa ja Virossa on käyty huolellisesti läpi, minkä lisäksi on hyödynnetty virolaisten emigranttien erilaisia julkaisusarjoja. Tutkimuskirjallisuuden osalta voidaan todeta, että aihepiirin kannalta relevantti aiempi tutkimus on kartoitettu, ja sitä on hyödynnetty asianmukaisesti. Kaiken kaikkiaan Heikkilän tutkimus on huolellista työtä, jonka kautta lukija saa yksityiskohtaisen ja johdonmukaisesti esitetyn kuvauksen ACEN:sta, virolaisten emigranttien poliittisesta toiminnasta ja niihin liittyneistä laajemmista asiayhteyksistä.

Pari pientä huomautusta on paikallaan. Ajatellen mahdollista kylmästä sodasta laajemmin kiinnostunutta lukijakuntaa olisi ollut toivottavaa, että työssä saavutetut keskeisimmät tutkimustulokset olisi nostettu vielä vahvemmin esille. Työn Conclusion-osuuteen niitä on summattu tiivistetysti, mutta työssä nimenomaan hyvän kontekstoinnin ja laajemman vertailun kautta saadut tulokset jäävät hieman pimentoon. Toisekseen, jos ajatellaan virolaisten toimijoiden analyysia, niin paikka paikoin olisi ollut mahdollista esitellä tarkemmin erilaisia valintatilanteita ja pohtia enemmän, miksi virolaiset yksittäiset avainhenkilöt ja/tai heidän taustaorganisaationsa päätyivät juuri tietynlaisiin ratkaisuihin monesta suunnasta tulleiden ristikkäisten paineiden ja monenkirjavien tavoitteiden yhteisvaikutuksesta. Näistä huomautuksista huolimatta voidaan kokoavasti todeta, että kyseessä on vankka perusteos, jota voi suositella paitsi virolaisten emigranttien historiasta, myös kylmän sodan historiasta yleisemmällä tasolla kiinnostuneille.

